

Визначення і загальна характеристика (автор: Н. В. Хамітов)

МА́ГІЯ (від грец. μαγεία — ворожба, чаклунство) — тип *світогляду* і *світосприймання*, згідно з яким людська воля та уява можуть впливати на матеріальний світ і психіку безпосередньо чи за допомогою певних символів. Магічні обряди пов'язані з чаклунством, віщуваннями, *ворожіннями*, *замовляннями*, *голосіннями*, вірою у вплив виконаного ритуалу на надприродні сили з метою досягти бажаного практичного результату. Феномен М. виник у добу раннього палеоліту. Виокремлювали мантику (мистецтво передбачати майбутнє) та оперативну М. (мистецтво мудреця впливати на надприродні сили, творити дива). У середньовіччі були відомі «чорна» (негативна, руйнівна — звернення до нечистої сили; див. *Демонологія*) та «біла» (позитивна, звернення до світливих сил) М. Цей поділ наявний у багатьох культурах. Доля М. складалася по-різному: деяких переслідували, інші посідали вищі щаблі церковної ієрархії. У межах магічного світогляду вважають, що М. завжди використовує можливості трансцендентного світу; це зближує її з *містикою*. Проте, якщо М. виявляється передусім як дія, то містика є спогляданням.

М. — один із виявів *культу*. Елементи М. трапляються в будь-якій *релігії*; певною мірою релігію в її ритуальних виявах можна трактувати як сакралізовану М. При цьому релігії в основному заперечують можливість існування М. за їх межами. М. визнано частиною теософських систем. У філософії Нового та Новітнього часів феномен М. інтерпретували в межах двох протилежних традицій. З одного боку, існування М. пояснювали помилковим розумінням каузального зв'язку явищ. Цей підхід досяг логічного завершення в концепції англійського релігієзнавця Дж. Фрезера. Розвиваючи ідею «дологічного мислення», французький філософ *Л. Леві-Брюль* вбачав основою М. віру в спорідненість людини та природи, що характерна для первісних народів. На думку іншого французького філософа *К. Леві-Стросса*, природа М. полягає в бажанні натуралізувати людину, натомість у релігії відбувається антропоморфізація природи. З іншого боку, маємо своєрідну теорію М., яка отримала назву *окультизму* і проголошує М. вищим виявом творчих сил людини. Ця традиція виявляє себе в «герметичних науках» — алхімії, *астрології* та конститується у трактаті «De Occulta Philosophia» («Окультна філософія», Кельн, 1533) німецького астролога Агриппи Неттенгеймського. На межі 19–20 ст. М. розвивалася у вченні українського теософа *О. Блаватської* та антропософії австрійського

філософа Р. Штайнера. У межах цих учень поширювали думку, що М. сучасного людства є лише продовженням прадавніх знань та можливостей попередніх людських рас. Незважаючи на прогнози кінця 19 ст., магічний світогляд у 20–21 ст. продовжує розвиватися у феномені астрології, яка, власне, набуває статусу астропсихології, в нумерології та *парапсихології*.

Українська народна культура має виражену магічну спрямованість, проте, враховуючи *кордоцентризм* як її фундаментальний архетип, можна говорити про «Магію Серця», що виявляється в низці творів української художньої літератури. Лінія «Магія Серця» є ключовою для українського філософського мистецтва, починаючи від Г. Сковороди донині. Магічний зв'язок між предметом та людською свідомістю розкрито у подвійній семантичній площині прози О. Кобилянської, наприклад, у новелі «Valse melancholique» звук раптово обірваного резонатора спричинив смерть однієї з героїнь — Софії. Можливості М. розкрив М. Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків» в образі Юри, який разом із Палагною намагався знищити Івана: колов його глиняну подовбу. «Магія Серця» демонструє Мавка з драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. Ця М., перед якою тьмяніє «звичайна магія» надприродних лісових істот, виводить героїню за межі буденності, робить трагічно самотньою, але відкриває можливість з'єднання з вищим, трансцендентним — безоднею Любові. Тут проступає властиве українській культурі та *ментальності* злиття язичництва й християнства, екзистенційний перехід першого в друге, що продовжується у 20–21 ст., поєднуючи філософію та мистецтво в українській культурі. Лінію «Магія Серця» спостерігаємо в письменника О. Бердника у збірці «Діти Безмежжя» (К., 1964), романі-феєрії «Зоряний Корсар» (К., 1971), режисера С. Параджанова у художньому фільмі «Тіні забутих предків» (1964, за М. Коцюбинським) та «Сповідь» (1989, незавершений). Елементи М. використовують у жанрі *фентезі*.

Н. В. Хамітов

Народна магія українців (автор: А. П. Пономарьов)

За спрямованістю народну М. поділяють на господарську, військову, лікувальну, любовну, побутову, шкідливу та ін. В основі господарської М. — віра в отримання доброго врожаю, збереження худоби, оселі та господарських споруд після звернення за допомогою до Всевишнього або надприродних сил через певні обряди і магічні дії. Серед українців найпоширенішими були магічні обряди, які виконували під час першого виходу в поле, вигону череди, викликання дощу,

збирання врожаю. Військова М. була спрямована на уникнення втрат і загибелі під час воєн.

Найдавнішими магічними діями, що забезпечували успіх у сутичках із ворогом, були військові танці (див. [Бойовий гопак](#)), заклинання зброї (культ меча — у руських дружинників, культ шаблі — у запорозьких козаків), носіння амулетів. Найефективніші з них — громові стріли, пов'язані з культом грози та богом блискавки і грози Перуна, які, за народними повір'ями, наділені магічними властивостями, особливо дієвими під час лікування недуг. Лікувальну М. українці поєднували з позитивним народним досвідом зцілення людини за допомогою ліків рослинного, тваринного або мінерального походження, хірургічних прийомів, масажів, голодування тощо. Однак народна уява приписувала і суто магічним обрядам здатність впливати на таємничі сили, зцілювати від будь-якої недуги.

Найпоширенішим магічним засобом народної медицини була вербальна М.: замовляння, примовки, нашіптування. Неодмінними атрибутами лікувальної, любовної і побутової М. вважали також непочату, освячену йорданську і наговорну воду, вогонь, різноманітне зілля. За народними поглядами, пов'язані з рослинним світом обрядові дії повинні забезпечити щасливе подружнє життя (барвінк. обряди), захист від лиходійства відьом (ритуали з маком-видюком), зцілення хворих і придбання чарів. сили (обряди із папороттю на [Івана Купала](#)). Шкідлива М. українців проявлялася переважно у вигляді нашіптування, проголошення «уроків», прокльонів, що мали не магіч., а ритуал. характер: «Щоб у Вас пір'я в роті поросло».

Неодмінною складовою народної М. були ворожіння, які слугували не лише способами передрікання майбутнього, але й магічною дією, здатною через ворожіння-заклинання наврочити бажане майбутнє. Ворожили по зорях, місяцю, сонцю, сновидіннях, нутрошах тварин, квітах, зерну, лініях лодоні, за

допомогою води, вогню, черевиків, обручок тощо. Якщо під час ворожіння обрядова кутя підіймалася догори, це віщувало високі стоги; коли кутю підкидали до стелі і вона прилипала до неї, чекали успіху в бджільництві; коли дівчата на Свят-вечір кидали черевики через паркан, вгадували, звідки прийде суджений; його можна було визначити й по тому, у який бік гавкає собака; коли дівчина ловила у хліві баранця, вона неодмінно мала одружитися. Ворожіння-заклинання і досі побутують у середовищі українців, набувши переважно розважал., ігрового характеру, хоча на рівні підсвідомого не позбавлені містичності.

А. П. Пономарьов

Рекомендована література

1. Фрээр Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Пер. с англ. Москва, 2006
2. Леви-Брюль Л. Первобытная мифология / Пер. с франц. Москва, 2014
3. Хамитов Н. Магия // Филос. антропология: Слов. 3-е изд. К., 2016.
4. Ефименко П. Сборникъ малороссійскихъ заклинаній. Москва, 1874
5. Драгоманов М. Малорусскія народныя преданія и рассказы. К., 1876
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз укр. міфології. Л., 1876
7. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю // Етногр. зб. Л., 1898. Т. 5
8. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Вінніпег, 1981
9. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. Москва, 1991
10. Українська минувшина: Ілюстр. довід. К., 1994.

[Н. В. Хамітов](#), [А. П. Пономарьов](#)

Бібліографічний опис:

Магія / Н. В. Хамітов, А. П. Пономарьов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-60225>. — Останнє поновлення : 2025.

2001–2026 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).